

Жмака В.М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Турков В.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В СЕРЕДОВИЩІ БОЛГАРСЬКИХ СЕЛЯН УКРАЇНИ (1921–1928 РОКИ)

У статті розглядається впровадження нової економічної політики в середовищі болгарського селянства України, що було пов'язано із підтримкою одноосібних господарств, розвитком кооперативного руху, створенням комітетів незалежних селян, профспілок сільськогосподарських робітників, комітетів взаємодопомоги, товариств зі спільного обробітку землі.

Ключові слова: радянська держава, нова економічна політика, болгар, одноосібне господарство, кооперація, селянські спілки.

Постановка проблеми. Запровадження нової економічної політики на території України було пов'язано з тим, що воно стосувалося інтересів багатонаціонального населення республіки, яке мало свій економічний уклад, який формувался протягом багатьох століть. Мали свою специфіку і болгар, що відобилися на аграрній політиці держави в їхньому етнічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних досліджень з історії впровадження непу серед болгарського селянства варто виділити праці таких українських істориків: Ю. Грищенко [1], М. Дихана [5], А. Кіссе [9], В. Павленко [11], Б. Чирка [21], Л. Якубової [22]. Попри значні напрацювання з вивчення вищезгаданої проблеми, окремі її аспекти не були висвітлені в науковій літературі. Водночас для її вивчення є достатня джерельна база й опубліковані документи.

Постановка завдання. Виходячи з вищенаведеного, автори поставили за мету комплексно дослідити впровадження непу в середовище болгарського селянства в 1921–1928 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. До революційних подій 1917 р. більшість болгарського населення була досить заможною. 45% господарств становили так звані куркульські, 35% – міцні середняцькі, тільки 20% – малоземельних та наймитів [11, с. 112]. Військові дії періоду громадянської війни завдали суттєвих матеріальних збитків болгарським господарствам. Наприклад, загальні втрати у болгарському селищі Гирсівка,

яке розташоване на території Приазов'я, становили 38 тис. 699 крб [2, арк. 43].

Також негативно вплинула політика воєнного комунізму, пов'язана з уведенням продрозкладки та заборони ринкової торгівлі. Селяни чинили опір такій політиці, вступаючи в повстанські загони, які діяли на території півдня України. У такій ситуації опинилися не тільки болгар, а й представники інших етнічних груп населення республіки і держави загалом.

Вихід із кризи знайдено лише після X з'їзду Російської комуністичної партії (більшовиків) (далі – РКП (б)), який проходив із 8 по 16 березня 1921 р., де проголошено впровадження нової економічної політики. Але ще раніше владні структури Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР) вжили заходів для поліпшення становища багатонаціонального селянства, болгар також. 2 березня 1921 р. V Всеукраїнський з'їзд рад постановив на 9 років закріпити землю за селянами в районах, де були вилучені лишки землі в куркулів, розподілені колишні нетрудові землі, які не оброблялися через відсутність господарів, а також виділені угіддя для радгоспів, цукрових заводів, установ, утворений волосний земельний фонд [14, с. 110–111].

Також органи влади ухвалили низку постанов стосовно діяльності такої категорії селянства, як болгар-городники. Вони проживали біля Харкова, Києва, Одеси, Мелітополя, Сталіна і займалися вирощуванням та продажем городини. Для забезпечення міського населення цих великих

промислових центрів сільськогосподарською продукцією та покращення матеріального становища виробників 7 серпня 1921 р. ухвалена постанова «Об организации болгарских огородных артелей» за підписом голови Раднаркому УСРР Х. Раковського такого змісту:

«1. Считать наиболее рациональным организацию болгарских огородников по производственному принципу, в форме специальных огородных кооперативов, артелей первичной ступени.

2. Признать, что момент организации кооперативных союзов огородников назрел, организацию таковых считать первоочередной задачей.

3. Организуемые огородные союзы должны выполнять всю работу по кооперированию огородных артелей <...>.

5. Наркомпрод и Вукоспилку обязать установить твердые договорные отношения относительно сбыта огородных продуктов.

6. В плоскости договорных условий разрешить практический вопрос о снабжении болгарских огородных артелей или союзов огородников.

7. Наркомзаму и Наркомвнуделу поручить, согласно Закону от 2 марта 1921 г., закрепить огородные земли за артелями, по возможности восстанавливая бывшие землепользования <...>» [12, с. 5].

28 вересня 1921 р. вийшла постанова Особливої комісії з палива та продовольства на чолі із Х. Раковським «О вспашке огородов», де акцентавоно увагу на такому: «1. Огородная земля, обрабатываемая в 1921 г. военными организациями, рабочими предприятиями, профессиональными организациями и зарегистрированными с/х коллективами, остается в их распоряжении на следующий 1922 г., после проверки действительной их обработки <...>. 6. Высшим трудовым артелям особого назначения (например, болгарских огородников), у которых земля весной была отобрана или отрезана, необходимо по возможности восстановить в старых пределах землепользования» [4, арк. 148].

Оперативність ухвалення вищезгаданих постанов можна пояснити особистою зацікавленістю Х. Раковського, який був болгариним за національністю. Він особисто відвідував Холодногорський ринок міста Харкова, на якому була представлена сільськогосподарська продукція болгарських артелей, і цікавився їхніми справами [13, с. 62].

У період впровадження нової економічної політики кількість господарств болгар-городників поступово зростала. За даними завідувача Центрального болгарського бюро при ЦК КП(б)

У Малчева, станом на 13 грудня 1926 р. навколо Одеси налічувалося майже 200 болгарських господарств-городників, у передмісті Харкова – приблизно 40 господарств, навколо Мелітополя – майже 30 господарств [19, арк. 78].

В інших регіонах України кількість болгар-городників була досить нечисленна. Наприклад, за інформацією Сталінського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, у грудні 1926 р. в окрузі налічувалося 595 болгар, що становило 0,17% усього населення [3, арк. 73]. Виконком інформував про те, що «болгары заняты огородничеством и в среднем принимают от 7–10 человек наемной силы <...>» [3, арк. 73].

На початку 20-х рр. ХХ ст. органи влади сприяли діяльності різних селянських спілок в особі Комітетів незаможних селян (далі – КНС), профспілки сільськогосподарських робітників (Робітземліс) та комітетів взаємодопомоги (далі – КВД). Наприклад, у селі Райнівка Цареводарівського району Мелітопольської округи в 1925 р. КВД виділив кредити 50 господарствам для внесення вступного паю в кооперативне товариство [6, с. 139]. На жаль, це частіше були винятки із правил. Допомога владних структур у створенні селянських спілок не мала достатнього фінансування. Про це свідчать матеріали звіту члена Центральної комісії в справах національних меншин (далі – ЦКНМ) при ВУЦВК Мацева, який з 1 по 25 квітня 1925 р. досліджував стан роботи серед болгарського населення Єкатеринославської й Одеської губерній. Звіт оприлюднено у вигляді доповіді на Всеукраїнській конференції радянських та культурних працівників, яка проходила в Харкові у квітні 1925 р. У своїй доповіді Мацев висловив зауваження стосовно діяльності КНС у болгарських селах: «Болгарская беднота на 70% втянута в организацию КНС, в каждом селе имеются <...> организации КНС. Некоторые из них создали образцовые коммуны и артели, как, например, в с. Анновка, в с. Преслов (Екатеринославская губерния), в с. Буялык «Червоний труд» (Одесская губерния). Кредиты по линии Сельбанка для бедноты и КНС были совершенно ничтожные, и общее материальное состояние остается тяжелым» [17, арк. 74].

Варто зазначити, що в період запровадження непу болгарські селяни неохоче вступали до радянських громадських організацій. Так, за спостереженнями київського дослідника М. Журби, більшість болгарського населення залишалася поза профспілкою сільгоспробітників [6, с. 137].

У квітні 1926 р. статистика національного складу профспілок засвідчувала, що з 993 457 їхніх членів лише 970 були болгарами [1, с. 121]. Також у республіці з 1 164 038 членів КНС було лише 1 709 болгар. Після реорганізації КНС згідно з декретом ВУЦВК та РНК УСРР від 16 листопада 1925 р. у добровільну громадську організацію кількість національних меншин в їх складі різко зменшилася. Так, на 1926 р. було 2 118 болгар [10, с. 103].

У зазначений період розвивається кооперація, яка вважалася одним із пріоритетних напрямів в економічному розвитку республіки. У звіті бюро національних меншин при Катеринославському губісполкомі про розвиток кооперації оприлюднена така інформація: «В каждом болгарском селе имеется сельскохозяйственные или потребительская кооперация <...> более 50% крестьянских домохозяйств болгар кооперировано. Всего членов кооперации около 6 500 человек» [16, арк. 138]. Водночас рівень кооперації в місцях компактного проживання болгар був різним. Зокрема, у болгар Бердянщини в 1925 р. він сягав 50% господарств. На Одещині сільськогосподарською кооперацією охоплено 74% болгарського селянства [22, с. 222]. Восени 1927 р. споживчі товариства об'єднували 8,8 тис. болгар [22, с. 229].

У період непу досить складним залишалось для болгар питання про землеустрій та землекористування, що відображено у звіті про діяльність ЦКНМ із 1 жовтня 1925 р. по 1 квітня 1926 р. Зокрема, у розділі «О работе среди болгарского населения» оприлюднена така інформація: «<...> в вопросе землеустройства и землепользования имеются большие ненормальности. Есть случаи, когда земельные участки находятся на расстоянии 10–18 верст в других селах <...> нет твердых земельных отношений и более долгосрочного владения на один и тот же участок, а это слишком мешает культурному и интенсивному ведению хозяйства <...>. В виду большого трудолюбия болгарского населения законная норма земли в две десятины на едока является недостаточной. Необходимо НКЗ <...> по возможности увеличить законную норму. Разрешение земельного вопроса еще более укрепит настроение крестьянских масс в пользу советской власти» [15, арк. 85].

У середині 20-х рр. ХХ ст. частина болгар ще залишалися взагалі без земельних ділянок. Так, у звіті Одеського окружного бюро національних меншин за період із 4 листопада 1925 р. по 19 жовтня 1926 р. наведено інформацію про те, що в Ленінському районі зареєстровано 67 безземельних болгар-городників [18, арк. 28].

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. владні структури посилили увагу до розвитку кооперації та колективних господарств, зокрема колгоспів. 16 березня 1927 р. ЦВК РНК СРСР ухвалив постанову «Про колективні господарства», акцентувавши увагу на розвитку товариств суспільної обробки землі (далі – ТСОЗ) та машинно-тракторних станцій (далі – МТС), підвищення їхньої продуктивності і товарності. Згідно із цією постановою, колгоспи ще залишалися в складі кооперації [8, с. 78].

Подальші кардинальні зміни в політиці держави в галузі сільського господарства оприлюднені на XV з'їзді ВКП(б), зокрема в резолюції, ухваленій 19 грудня 1927 р., зазначено: «<...> У теперішній період завдання об'єднання і перетворення дрібних індивідуальних селянських господарств у великі колективні повинно бути поставлене як основне завдання партії на селі» [7, с. 19].

Ухвалення вищезгаданих постанов привело до кількісного зростання колективних господарств. Якщо в 1927 р. налічувалося 44 колективних об'єднання, то в 1928 р. – 166 [20, арк. 31]. Подальший розвиток колективних господарств у болгар був пов'язаний із згортанням непу та впровадженням політики суцільної колективізації.

Висновки. Запровадження нової економічної політики в середовищі болгарського селянства почалося після X з'їзду РКП(б) у березні 1921 р. Владні структури активно залучали болгар до роботи в різних селянських спілках. Варто зазначити, що останні неохоче вступали до цих об'єднань, сподіваючись більше на власну працю. Болгари масово залучалися до сільськогосподарської кооперації. Восени 1927 р. споживчі товариства охоплювали 8,8 тис. болгар. У другій половині 20-х рр. ХХ ст. владні структури взяли курс на розвиток колективних господарств, зокрема колгоспів. Акцентувавши увагу на розвитку товариств спільної обробки землі (ТСОЗ), машинно-тракторних станцій (МТС). Подальші кардинальні зміни в політиці держави в галузі сільського господарства оприлюднені на XV з'їзді ВКП(б), зокрема, у резолюції, ухваленій 19 грудня 1927 р., узято курс на перетворення дрібних індивідуальних селянських господарств на великі колективні. Така політика привела до зростання колективних господарств у болгарських національних районах. Подальший розвиток колективних господарств у болгар пов'язаний із згортанням непу та впровадженням політики суцільної колективізації.

У майбутньому було б доцільно дослідити впровадження політики суцільної колективізації в містах компактного проживання болгарського селянства України.

Список літератури:

1. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 269 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. Р. 593. Оп 1. Спр. 9. 240 арк.
3. Держархів Донецької області. Ф. Р. 2. Оп. 1. Спр. 134. 117 арк.
4. Держархів Запорізької області. Ф. Р. 2. Оп. 1. Спр. 330. 475 арк.
5. Дихан М. Болгарські національні райони в Україні у 20–30-х рр. : короткий історичний нарис. Одеса : Маяк, 2004. 144 с.
6. Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в умовах НЕПу. *Київська старовина*. 2000. № 5. С. 137–144.
7. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Т. 2: Здійснення суцільної колективізації на Україні 1927–1932 рр. / ред. кол.: І. Ганжа, Л. Гусева, І. Шерман. Київ : Наукова думка. 1965. 836 с.
8. Історія українського селянства. Нариси: у 2 т. / авт. кол.: О. Андрощук та ін. Т. 2. Київ : Наукова думка, 2006. 653 с.
9. Кіссе А. Відродження болгар України. Нариси. Одеса : Optimum, 2006. 288 с.
10. Мотричук Р. Діяльність комітетів незаможних селян у середовищі національних меншин України в 1920–30-ті рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 101–105.
11. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. Київ : Інститут історії НАН України, 1995. 224 с.
12. Сборник декретов и постановлений Особкома и УЭС, не вошедших в «Собрание узаконений Украины» за 1921 г. Харьков : Вторая государственная типография, 1922. 38 с.
13. Станчев М. Д-р Кръстьо Раковский – държавник, политик, дипломат. Превод от руски Лазар Георгиев. София : Академично издателство «Марин Дринов», 2004. 314 с.
14. Съезды Советов Союза СССР, союзных и автономных советских социалистических республик : сборник документов: в 3 т. 1917–1936 гг. Т. 2: 1917–1922. Москва : Издательство юридической литературы, 1960. 614 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 10. 122 арк.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 17. 339 арк.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 42. 82 арк.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 77. 236 арк.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 195. 305 арк.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 470. 57 арк.
21. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20–30 рр. ХХ ст.) Київ : Асоціація «Україно», 1995. 215 с.
22. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 456 с.

ВНЕДРЕНИЕ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В СРЕДЕ БОЛГАРСКИХ КРЕСТЬЯН УКРАИНЫ (1921–1928 ГОДЫ)

В статье рассматривается внедрение новой экономической политики в среде болгарского крестьянства Украины, связанное с поддержкой единоличных хозяйств, развитием кооперативного движения, созданием комитетов независимых крестьян, профсоюзов сельскохозяйственных рабочих, комитетов взаимопомощи, обществ по совместной обработке земли.

Ключевые слова: советское государство, новая экономическая политика, болгары, единоличное хозяйство, кооперация, крестьянские союзы.

IMPLEMENTATION OF A NEW ECONOMIC POLICY IN THE ENVIRONMENT OF BULGARIAN PEASANTS OF UKRAINE (1921–1928)

In the article introduction of new economic policy is examined in the environment of the Bulgarian peasantry of Ukraine, that it was related to support of individual economies, development of cooperative motion, creation of committees of independent peasants, trade unions of agricultural workers, committees of mutual help, societies on joint treatment of earth.

Key words: Soviet state, New Economic Policy, Bulgarians, cooperation, individual peasant farm, collective farm.